

/ Воропай Татьяна Степановна ; Харьковский гос. политехнический ун-т. - Харьков, 2000. - 487 с.; Хесле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / В. Хесле // Вопросы философии. - 1994. - № 10. - С. 113-123; Малахов В. С. Неудобства с идентичностью / В. С. Малахов // Вопросы философии. - 1998. - № 2. - С. 43-54; Социальная идентификация личности. - Кн. 1, 2. - М., 1994.

4. Белокобыльский А. В. Основания и стратегии рациональности Модерна / А. В. Белокобыльский. - К. : ПАРАПАН, 2008. - 244 с.

5. Левицкий В. С. Релігійні складові формування модерної ідентичності / В. С. Левицький // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. - Донецьк, 2008. - Т. 24. - С. 68-80.

O. Bilokobyl's'kyu

SOCIAL IDENTITY ASA TRANSCENDENTAL CONDITION OF RATIONALITY

In the article the heuristic essence of the pragmatic approach to a social identity is being grounded, in the first place, concerning social philosophy, and in the second place, concerning theory of consciousness and artificial intelligence. The article shows that the reproduction of extreme conditions of implementation of the will can bring epistemologists closer to understanding the essence of human thinking and to influence on the process of optimization of the modern social being.

Key words: social identity, consciousness, artificial, intelligence, rationality.

© О. Білокобильський

Надійшла до редакції 26.05.2011

УДК 01(13):316.6

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ

ГАЛИНА ДЬЯКОВСЬКА,

аспірант кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук

Слов'янського державного педагогічного університету

Стаття присвячена розгляду актуальних аспектів сучасного функціонування соціальної пам'яті. Автор виходить із визначення соціальної пам'яті як механізму відбору, кодування та збереження знання. У статті визначено основні характеристики та особливості соціальної пам'яті. Автор показує, що кожний із суб'єктів соціальної пам'яті прагне зберегти й передати наступним поколінням те, що важливе для виживання та консолідації групи.

Ключові слова: соціальна пам'ять, інформація, самоідентифікація, соціальна група.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Інтенсивна розробка методології дослідження соціальної пам'яті починається з 60-х рр. ХХ ст. Саме тоді виникає інформаційна концепція пам'яті, основою якої були закладені Я. К. Ребане й продуктивно розвинені в монографії В. Колеватова. Культурно-семіотичний аналіз соціальної пам'яті був здійснений у роботах московсько-тартуської школи, насамперед у Ю. М. Лотмана. Розуміння культури як неспадкової пам'яті дозволяє виявити особливі способи трансляції її змісту, якими є тексти. Цікавою, на наш погляд, є позиція Я. Ассмана, який аналізує різні аспекти буття соціальної пам'яті й приходиться до висновку про сутнісну вкоріненість її буття в текстах, які фіксують пам'ять і здатні надати людині стійку ідентичність та самоідентичність.

Е. Дюркгейм, М. Хальбвакс [5] досліджували пам'ять функціонально, обираючи об'єктом дослідження певну соціальну групу, яка зосереджує свою увагу на тій інтеграційній функції, що виконує колективна пам'ять у цій групі. Наявність спільних спогадів дозво-

ляє забезпечити єдність колективу, надає йому необхідну стійкість та усвідомлення власної цілісності.

Е. Гуссерль, А. Шюц, П. Рікер, П. Бергер, Т. Лукман розглядали пам'ять феноменологічно, установлюючи відповідності між запасом соціальних спогадів і життєвим світом людини.

Соціальна пам'ять розглядається синкретично, зчленовано з іншими видами пам'яті. Серед них власне соціальна пам'ять розглядається фрагментарно, контекстово.

Між тим, починаючи з останньої чверті ХХ століття радянським та пострадянськими філософами активно розробляється концепція саме соціальної пам'яті. У Тартуському університеті виходить ціла збірка, присвячена різним характеристикам соціальної пам'яті.

Серед сучасних російських дослідників проблеми соціальної пам'яті слід відмітити І. Ю. Соломіну, Д. О. Анікіна, О. Т. Лойко та інших. О. Т. Лойко в роботі "Онтологія соціальної пам'яті" уперше системно розглянула текст як форму буття соціальної пам'яті.

Серед вітчизняних дослідників слід назвати прізви-

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.

ща Н.М. Спасенко, О.І. Мормуль, Л. В. Стародубцевої. В українській гуманітаристиці соціальна пам'ять була досліджена в соціології. О. О. Фостачук присвятила своє дослідження "Соціальна пам'ять як соціокультурний феномен" саме соціологічним аспектам аналізу соціальної пам'яті.

Тим не менш у вітчизняній науці не був представлений комплексний соціально-філософський аналіз соціальної пам'яті; залишаються недослідженими основні форми буття соціальної пам'яті.

Метою роботи є вивчення феномена соціальної пам'яті в соціально-філософському дискурсі та виявлення її соціальних суб'єктів.

Виклад основного матеріалу. Проблема соціальної пам'яті має стосунок до широкого кола досліджень, у рамках яких розглядаються окремі аспекти цієї теми. Спочатку соціальна пам'ять була об'єктом різних дисциплінарних досліджень, що наклало відбиток на специфіку її розуміння в сучасних гуманітарних науках, зумовивши різноманітні підходи і способи вивчення. Так, соціологія звертається до соціальної пам'яті через призму прикладних соціологічних досліджень - тестів, опитувань, обмежуючись, як правило, аналізом місця в соціальній пам'яті окремих історичних подій чи персонажів. Соціальна психологія розглядає соціальну пам'ять крізь призму психологічних особливостей відображення в індивідуальній пам'яті соціальних явищ. В історичній науці досліджуються закономірності збереження в пам'яті подій минулого.

На сучасному етапі розвитку суспільства, де значну роль відіграють інформаційні процеси, соціальна пам'ять, яка, у свою чергу, є складним соціокультурним феноменом, також стає міждисциплінарною проблемою. Сучасне суспільство характеризується швидкою динамікою розвитку, зміною соціальної реальності, а прірва між досвідом людини і досвідом попередніх поколінь змушує по-новому підходити до проблеми соціальної пам'яті. Соціальні трансформації в сучасному світі дозволяють говорити про формування принципово нового типу соціальної реальності, що базується не на прив'язці до певних топосів: місць розташування та жорстких кордонів національних держав, а на інформаційних потоках, позбавлених централізованого управління й існуючих у вигляді інформаційних мереж.

Розуміння соціальної пам'яті виявилось пов'язаним зі структуралізмом. Найбільш характерною в цьому сенсі є позиція К. Леві-Стросса, згідно з яким структура існує в будь-якому виді діяльності, не будучи умовленою конкретними історичними чи соціальними умовами формування цього виду діяльності. Інакше кажучи, структура, набуваючи універсального характеру, стає метаісторичною і метасоціальною, оскільки служить проявом ідеального в емпіричному, вічного і незмінного - у часовому і минулому. Таким чином, позитивною стороною структуралізму виступило з'ясування взаємозв'язку різних елементів суспільної свідомості, а також створення методології порівняльного аналізу різних її типів на підставі не зовнішніх, випадкових феноменів, а глибинних структурних характеристик. Разом із тим, спочатку властива структурному дослідженню статичність не була усунена, що призвело до односторонньої та гіпертрофованої картини соціальної реальності.

Систематичну концепцію колективної пам'яті створив М. Хальбвак, що сконструював зв'язок між соціальною групою і колективною пам'яттю. Він вважав,

що при цьому будь-які спогади є реконструкцією, а не репродукцією колишнього досвіду. У серії своїх досліджень він зазначив, що будь-яка пам'ять, якою володіє кожна соціальна група, обмежена в часі і просторі [5]. На думку М. Хальбвакса, вона відрізняється від історії тим, що в ній немає строгих поділів (на періоди або схеми), притаманих історичній науці. Пам'ять - це безперервний перебіг думок, і вона зберігається тільки у свідомості тієї групи, яка її підтримує. Забуття подій і постатей викликано не антипатією, відразою чи байдужістю, а зникненням тих груп, які зберігали пам'ять про них. Російський дослідник Д. Анікін звертає увагу на те, що традиційні підходи до соціальної пам'яті, які розроблялися в межах неklasичної парадигми соціальної філософії, зосереджували свою увагу на окремих соціальних групах або на суспільстві в цілому, стверджуючи певну гомогенність соціальної пам'яті.

Ю. М. Лотман, Я. Ассман аналізували соціальну пам'ять у її культурному вимірі, через ставлення до засобів масової комунікації, історично мінливою, яка, відповідно, формує різні типи уявлень про минуле. Протягом історії суспільства змінювалися різні типи комунікації: на зміну усній комунікації в традиційному суспільстві прийшла письмова комунікація в суспільстві сучасного типу. Саме тому культурна пам'ять має текстову природу і є поєднанням двох базових елементів: канонічних текстів і способів їх декодування, що дозволяють забезпечити актуальність цих текстів незалежно від стадії суспільного розвитку. Символічна природа пам'яті виступає умовою культурного досвіду. Символи допомагають підтримувати спадковість пам'яті. Ю. М. Лотман символ назвав механізмом пам'яті та її єдності, що не дозволяє перейти в ізольовані хронологічні пласти. Отже, вагома частина процесу засвоєння та обробки людиною інформації відбувається на базі зображення та мови або їх комбінації.

Розглядаючи суспільну пам'ять як засіб колективної, перш за все, етнічної, Я. Ассман класифікує її за кількома категоріальними осями. "Пам'ять суспільства може бути "комунікативною", "актуальною" і "культурною", яка представляє запас інформації, що збережена на "жорсткому" диску, і лише інколи актуалізується" [1, с. 138].

Соціальна пам'ять у межах постструктуралістського підходу виступає ідеологічним конструктом, який повинен легітимізувати претензії соціальних груп на свою власну соціальну ідентичність.

Об'єктом дослідження постмодерністів стали принципи отримання інформації про соціальну реальність. Представники постмодернізму стверджували, що між подією, яка вже відбулася, і розповіддю про неї лежить велика дистанція, подолання якої призводить до викривлення минулого. Точка зору на це питання принципово зводиться до того, що адекватного відображення суспільного розвитку не може бути. Соціальний факт має своє відображення в наративі, де він уже зазнав певних змін через суб'єктивний погляд автора.

Починаючи з останньої чверті ХХ століття радянськими та пострадянськими філософами активно розробляється концепція саме соціальної пам'яті.

Я. Ребане досліджує принципи соціальної пам'яті та її соціальні детермінанти. В. Колеватов у роботі "Соціальна пам'ять і розуміння" обґрунтовує впровадження терміна соціальна пам'ять та пропонує інформаційний підхід у її дослідженні. Виходячи з трактування соціальної пам'яті як ретроспективного типу соціальної

інформації, він зосередив свою увагу на вивченні механізмів передачі інформації та їх зв'язку із соціальними змінами. Матеріальним носієм інформації є знак. "Інформація може зберігатися у суспільстві у два способи: по-перше, у пам'яті індивідів, яка базується на нейропсихічних механізмах; по-друге, за допомогою зовнішніх для індивіда засобів, які створені людиною для зберігання інформації і забезпечення довготривалого зберігання матеріальної форми знаку" [2, с. 79].

О. Лойко звертає увагу на те, що соціальна пам'ять могла виникнути тоді, коли була втрачена первинна єдність соціуму й було необхідно створити інші теоретичні конструкти, які б відображали соціальне буття окремої людини, групи, держави. Соціальна пам'ять виникає з того моменту, коли людина починає усвідомлювати себе не просто членом родової, кланової спільноти, а вільним суб'єктом, який здатен самостійно визначати ціннісно-сміслові орієнтири свого буття. Таким чином, єдність об'єктно-суб'єктних підстав історичної і соціальної пам'яті породжує відмінність між ними тоді, коли йдеться про зміст інформаційної й культурно-семіотичної наповненості цих феноменів. Історична пам'ять фіксує у своєму змісті те, що вже було. Соціальна ж пам'ять здатна включити до свого змісту те, що є, і те, що тільки буде, але латентно присутнє, має статус буття тут і зараз. Соціальна пам'ять у своїй інтенції направлена на досягнення ціннісно-сміслового консенсусу, пам'ять історична прагне зберегти і передати дійсні знання про минуле. Відповідно поняття "соціальна пам'ять" та інші віди пам'яті, маючи ідентичний об'єкт, відрізняються способами фіксації його змісту та формами віддзеркалення.

На наш погляд, соціальна пам'ять є певним виміром усіх цих видів пам'яті, наприклад, якщо розглядати пам'ять як передачу смислів, то по відношенню до соціальної пам'яті це, насамперед, передача соціальних смислів та значень. Поняття соціальної пам'яті тісно пов'язане з такими філософськими категоріями як відображення, суспільна та індивідуальна свідомість, пізнання, істина та ін. Говорячи про особливості соціальної пам'яті, В. Колєватов відмічає, "що соціальна пам'ять - це, перш за все, функціонування засобів збереження соціально важливої інформації, без якої неможливе існування колективів, соціальних груп і суспільства в цілому. Збереження та передача інформації може здійснюватися за допомогою різноманітних засобів. У розвитку суспільства і людини виокремилися способи і засоби реалізації цієї функції, які носять гетерогенний характер..." [Там само].

В. Колєватов у своїй роботі "Соціальна пам'ять і пізнання" звертає увагу на те, що світогляд як метод пізнавальної діяльності можна розуміти як процес взаємодії індивіда з об'єктивно існуючою системою соціальної пам'яті. Навіть якщо уявити процес розвитку й функціонування світогляду як пасивного засвоєння індивідом певного обсягу інформації, яка циркулює в суспільстві, усе одно виникає питання про природу селективного механізму, який відбирав би ту інформацію, що увійде до людської свідомості. Отже, необхідно говорити не лише про механізм відбору, але й про механізм переробки інформації. Слушною є думка про те, що соціальна пам'ять у жодному разі не виступає у вигляді пасивної системи чи утворення, яке просто фіксує ту чи іншу інформацію, вона виступає однією з умов соціалізації людини, основою існування і життєздатності суспільства, а також важливим зв'язком минулого із сучасним.

Ми виходимо з визначення соціальної пам'яті як механізму відбору, кодування, трансляції й збереження знання. "Збереження інформації має сенс тільки тоді, коли її можна використати. Якщо інформація є недоступною для використання, тоді зберігати її нерозумно і просто неможливо. У цьому випадку вона втрачається як елемент культури, який не має цінності", - зазначає В. Колєватов, що підтверджує тезу про визначення соціальної пам'яті не просто як сховища будь-якої інформації [Там само, с. 41-42].

Соціальна пам'ять є важливим компонентом культури і разом із тим виступає транслятором різноманітних культурних значень, створюючи при цьому символічний текст. Виступаючи різновидом соціального буття, вона розглядається і як знакова система, яка здатна зберігати й надавати знакову інформацію, - на що вказував Ю. М. Лотман. Х. Уайт порівнює історичне минуле з текстом. Як і текст, минуле володіє значенням, яке ми намагаємося виявити, вимагає інтерпретації і складається з лексичних, граматичних, синтаксичних і семантичних елементів. Для інтерпретації минулого нам необхідний основний принцип, який показав би нам, як розуміти це минуле, як до нього ставитися. Цей основний принцип знаходить своє втілення в наративі, потенціал якого має інструментальний характер і виконує роль механізму організації людського соціального досвіду, він не лише засіб самоідентифікації, але й спосіб досягнення соціальних цілей.

Символи допомагають підтримувати спадковість пам'яті. Ю. М. Лотман символ назвав механізмом пам'яті та її єдності, що не дозволяє їй перейти в ізолювані хронологічні пласти. Отже, вагома частина процесу засвоєння та обробки людиною інформації відбувається на базі зображення та мови або їх комбінації.

Структуру соціальної пам'яті утворюють знання, уміння, емоції, соціальні смисли, де останні можуть бути як справжніми, так і штучними, такими, що створюються суспільством. Соціальна пам'ять має два шари: соціальне несвідоме, яке переходить генетично, і культурний спадок, представлений у вигляді мови, знань та вмінь, які отримують від попередніх поколінь. Соціальне несвідоме виступає психологічною основою соціальної пам'яті. Соціальний менталітет можна назвати живою соціальною пам'яттю, несвідома частина якого складається із загальнолюдських, родових та етнічних смислів. У всіх прошарках соціальної пам'яті можна відчутти і вплив етнопсихології, і сліди загальнолюдських архетипів, тобто присутність соціального несвідомого.

До структури соціальної пам'яті входять новації і традиції. Новації - творчий внесок колективу або особистості, який можна внести до складу культурного спадку. Традиції - це життєздатне минуле. Традиції - це прошарок соціальної пам'яті, які виконують соціально-мнемонічну, емоційно-експресивну, консервативно-охоронну та інші функції. Можна сказати, що за допомогою традицій колектив передає собі послання, яке виступає необхідною умовою для його виживання.

У дослідженнях пам'яті переважає точка зору (що йде багато в чому від концепції Е. Дюркгейма про колективні уявлення), згідно з якою соціальна пам'ять - винятково пам'ять колективна. Тим самим індивідуальне виявляється ніби позасоціальним, тобто соціальне характеризує не окремого індивіда, а тільки різні спільності людей. Між тим людський індивід і його психіка завжди соціальні. Соціальність різноманітна і про-

являється в різних формах. Інша справа, що суспільство - це реальність, яка не зводиться до сукупності індивідів. Так само і пам'ять суспільства, колективна пам'ять не зводиться до суми пам'ятей індивідів. Отже, соціальну пам'ять можна вважати соціокультурною системою, якій властива структура і динаміка. Соціальна пам'ять - є одним із механізмів звертання до минулого, а також транслятором соціального досвіду, цінностей і традицій, яка є універсальним соціальним феноменом, характеристики якого можуть змінюватися як залежно від змін суспільного устрою, так і відповідної зміни соціально-економічного положення певної соціальної групи. Оскільки знання мають властивість старіння, втрати своєї цінності із часом, то прірава, яка виникає між досвідом людини й соціальною пам'яттю попередніх поколінь, змушує по-новому переосмислити минуле й шукати нові стратегії його засвоєння.

Пам'ять лежить в основі навчання, засвоєння знання, а для цього існують спеціальні мнемонічні засоби, які допомагають краще запам'ятовувати і до яких безпосередньо належить наратив як один із найкращих мнемоніків. Людська діяльність, виступаючи символічно опосередкованою, складається з внутрішніх інтерпретацій самої дії, тому саме інтерпретація конституює дію. Дія, у свою чергу, відрізняється від простого прояву волі своїм входженням у хід речей. Як зазначає П. Рікер: "Дії, як і книги, є творами, які відкриті багатьом. Крім того, дія із самого початку несе в собі первинну схожість зі знаками тією мірою, якою вона формується за допомогою знаків, правил, значень" [4, с. 126].

Соціальна пам'ять є реальною умовою самоідентифікації соціальної спільноти. Вона не просто зберігає традиції, навички тощо, але й активно здійснює відбір інформації залежно від ступеня її необхідності для розвитку спільноти як у її прогресивному русі, так і тоді, коли існуванню спільноти щось загрожує, зберігаючи в першу чергу безцінний досвід попередніх поколінь, їх досягнення в науці, мистецтві - у духовному й матеріальному житті.

Говорячи про особливості соціальної пам'яті, потрібно звернути увагу на те, що вона допомагає соціуму в цілому й різним соціальним спільнотам зрозуміти й усвідомити історичний досвід. Основною функцією соціальної пам'яті є самоідентифікація певної спільноти через підкреслення її відмінностей від інших спільнот і применшення можливих розбіжностей усередині неї самої. Соціальна реальність припускає існу-

вання соціальної пам'яті як носія ідентифікації та проєкції. Як зазначає В. І. Палагута: "Суб'єкта вже не можна розглядати окремо самого по собі, поза його "вбудованість" в багаторівневу соціальну реальність, тобто він неможливий сам по собі поза багаточисельними утвореннями і структурами..." [3, с. 21]. У свою чергу Г. Є. Коньшина зауважує на тому, що соціальні групи одночасно виступають і суб'єктами соціальної пам'яті, і засобом трансляції її щодо інших суб'єктів. Кожний із суб'єктів соціальної пам'яті прагне зберегти і передати наступним поколінням те, що важливе для виживання й консолідації групи.

Висновки

Підсумовуючи вищезазначене, соціальну пам'ять визначаємо як механізм відбору, кодування, трансляції й збереження соціально значущих знань, норм, цінностей, сенсів тощо. Крім того, можна відзначити, що соціальна реальність припускає існування соціальної пам'яті як носія ідентифікації. Соціальні спільноти одночасно виступають і суб'єктами соціальної пам'яті, і засобом трансляції її щодо інших суб'єктів. Кожний із суб'єктів соціальної пам'яті прагне зберегти й передати наступним поколінням те, що важливе для виживання та консолідації групи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ассман Ян. Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности / Я. Ассман ; [пер. с нем. М. М. Сокольской]. - М. : Языки славянской культуры, 2004. - 368с.
2. Колеватов В. А. Социальная память и понимание / В. А. Колеватов. - М. : Мысль, 2001. - 190 с.; Палагута В. И. Самоидентификация социального субъекта в дискурсивных пространствах : [монография] / В. И. Палагута. - Днепропетровск : Инновация, 2010. - 440 с.
3. Рикёр П. Память, история, забвение / П. Рикёр ; [пер. с франц.]. - М. : Изд-во гуманитарной лит-ры, 2004. - 728 с.
4. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память. Часть 1 / М. Хальбвакс // Р/ж. Неприкосновенный запас. - № 40-41 (2-3/2005) [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <http://www.nz-online.ru/index.phtml?aid=30011360>.
5. Hallwachs M. The Collective Memory / M. Hallwachs. - Cambridge Univ. Press, 1950.
6. Nora P. Zwischen Geschichte und Gedachtnis / P. Nora. - Berlin, 1990.

Н. D'yakovs'ka

THE PHENOMENON OF SOCIAL MEMORY IN SOCIAL AND PHILOSOPHICAL DISCOURSE

The article is devoted to the investigation of the actual aspects of the modern functioning of social memory. The author considers social memory as mechanism of choice, coding, transmission and conservation of the knowledge. In the article main characteristics and the main features of the social memory are determined.

Key words: social memory, information, self-identification, social group.

© Г. Дьяковська

Надійшла до редакції 11.05.2011

№ 4 (111) травень-червень 2011 р.